

УДК 930-04:655.4/.5:94-051(477.74-21)''1875/1917''

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2\(24\).215436](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.2(24).215436)

Музичко Олександр Євгенович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

НЕРЕАЛІЗОВАНІ ВИДАВНИЧІ ПРОЕКТИ ОДЕСЬКИХ ІСТОРИКІВ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Метою цієї статті є висвітлення процесу зародження та розвитку проєктів одеських істориків кінця ХІХ – початку ХХ ст., що з різних причин так і не були реалізовані. Зроблено висновок, що на прикладі історії одеських проєктів впливає, що історія таких видань майже завжди відображає особливості загального доробку вчених, дозволяє глибше зануритися в особливості інтелектуального механізму, демонструє взаємозв'язок соціальних, політичних, економічних, наукових, психоемоційних чинників, показує переваги та недоліки колективних проєктів, розширяє наше уявлення про бібліометричні показники на просопографічному та особистісному рівнях.

Ключові слова: історики, видання, історична наука, Одеса, історіографія

В інтелектуальному, творчому, процесі, зокрема в історіографічному, велике значення мають не лише реалізовані, але й нереалізовані проєкти. В історіографії маємо чимало прикладів приділення уваги нереалізованим задумам, реконструкції колись розпорошених, «майже готових» і т. п. проєктів [10; 25; 27]. Дослідження теми ускладнює її «накладання» на іншу, тісно пов'язану з нею тему: виявлення та дослідження рукописів підготовлених до публікацій творів та втрачених рукописів (щоправда, іноді саме внаслідок дослідницьких пошуків начебто втрачені рукописи знаходяться, підтверджуючи вислів «рукописи не горять») [11]. У цій статті більше зосереджено увагу саме на проєктах, що, судячи за все (хоча це може бути скориговано нововиявленими архівними даними), зупинились ще на підготовчій стадії.

Метою цієї статті є реконструкція низки науково-видавничих проєктів одеських істориків кінця ХІХ – початку ХХ ст., що повною мірою так і не були завершені. Комплексно проблема в історіографії не розглядалася, хоча у декількох публікаціях згадано про окремі аспекти [15, с. 182]. Зокрема, професор В. М. Хмарський наголосив на проєкті видання чергової ювілейної історії Новоросійського університету (НУ) до 50-річчя у 1915 р., що так і не був реалізований [20, с. 6]. Найбільш опрацьованим в історіографії є сюжет про

плани видання в Одесі «Архіву Запорозької Січі» на основі матеріалів зібраних А. О. Скальковським.

Нами використано широку джерельну базу, передусім, наративну, тобто наявні тексти істориків. Допоміжними були для нас актові, епістолярні, газетні джерела. Частина з цих джерел є архівними.

Одеса другої половини XIX – початку XX ст. належала до провідних культурних центрів України, зокрема історіографічних. Одним з найважливіших видів повсякдення істориків була участь в організації та роботі товариств. Цей потяг до об'єднання слід вважати однією з реакцій на модернізаційні процеси, прагнення до продукування якомога більш якісного історичного доробку, колективної праці задля науки та просвітництва. Модернізаційні процеси призводили до збільшення інформаційних потоків, ускладнюючи індивідуальну працю. Розвиток друкарської справи, преси, що було яскравим проявом модернізації, збільшував потенціал колективної праці істориків. З іншого боку, колективна праця була одним з проявів пануючих наприкінці XIX – на початку XX ст. лівих та демократичних поглядів.

Розглянутий нами час позначився кількісним та якісним стрибком у розвитку південноукраїнських товариств. Поряд зі «становим» для Півдня Одеським товариством історії і старожитностей (ОТІС), виникли та діяли в Одесі – Історико-філологічне товариство при НУ, Одеське бібліографічне товариство при НУ, відділення Російського Імператорського військово-історичного товариства. На початку XX ст. історіографічні осередки-інституції, об'єднання істориків, здійснили великий поступ у своїй діяльності, але саме в цей час їх членам довелося пережити важку кризу, спричинену військово-революційними подіями. Криза особливо посилилась у цей період, але наростання кризових явищ, особливо після 1905 р., вже обговорювали сучасники, зокрема члени ОТІС. Фінансові негаразди найбільше вдарили по видавничій справі товариств. У роки війн та революцій ОТІС спромоглося видати лише два останні томи своїх «Записок...».

Один з перших відомих нам спільних видавничих проєктів двох одеських науковців припадає на початковий період існування НУ. Йдеться про двох істориків права, професора кафедри канонічного права О. С. Павлова та кафедри історії російського права Ф. І. Леонтовича. Як згадував О. С. Павлов, разом з Ф. І. Леонтовичем вони розпочали працювати над підготовкою збірника найважливіших пам'ятників давньоруського права (з огляду на тогочасну термінологію, слід розуміти період приблизно від IX до XVI ст.). Між науковцями відбувся розподіл праці: Ф. І. Леонтович готував критичні коментарі пам'ятників цивільного світського права від Руської Правди, О. С. Павлов упорядковував збірник пам'яток канонічного права. Співпрацю О. С. Павлов оцінював як дружню та енергійну, але вона перервалась у зв'язку з переїздом О. С. Павлова до Москви у 1875 р., де він продовжив викладання у Московському університеті [18, с. 555].

Професор кафедри російської історії НУ І. А. Линниченко тривалий час плекав плани видання актових джерел. Наприкінці 1880-х років він згадав про свій намір видати джерела, зібрані ним у львівських та краківських архівах у збірнику «Збірка матеріалів для історії внутрішніх відносин Південно-Західної Русі XIV–XV ст.» [17, с. 47]. Тезу свого колеги поширив його товариш В. С. Іконніков у своєму фундаментальному історіографічному огляді. З приводу копіювання деяких актів для цієї збірки І. А. Линниченко консультувався з А. С. Петрушевичем [1, арк. 5].

У листі до редактора «Журналу...» Міністерства народної освіти І. А. Линниченко просив посприяти в Археографічній комісії у виданні своєї праці «Збірка матеріалів для внутрішньої історії Південно-Західної (переважно Галицької) Русі XIII–XV ст.» та намічав його структуру: грамоти Галицько-руських князів XIII – початку XIV ст.; грамот галицьких князів XIV–XV ст., писаних мовою російською (до 1435 р.); жалувані грамоти на землі в Галицькій Русі (частково Волині та Поділля) XIV–XV ст. (латинські – кілька сот); витяги з Галицьких судових книг XV ст., що стосуються історії станів та деяких внутрішніх питань з Архіву юстиції, Литовської метрики, Закордонних справ, Львова, Кракова та ін. [9, арк. 15]. Кілька актів XV ст. він опублікував у статті «Критичний огляд новітньої літератури з історії Галичини». У листах та особистих розмовах з академіком О. О. Шахматовим він обмінювався своїм досвідом роботи з літописами, в тому числі і новгородськими. Як впливає з приміток у роботах видатного джерелознавця, він брав до уваги зауваження свого колеги. Однак ці видання так і не побачили світ.

Одним з наслідків проєкту І. А. Линниченка була грамота XVI ст., що відкла-лася в його особовому архівному фонді (№ 153) в Державному архіві Одеської області. Хоча для цього архіву такі документи не є хронологічно властивими, предметом певної гордості архівістів, «родзинкою», є той факт, що цей документ є найстарішим серед тих численних джерел, що зберігає цінний Державний архів Одеської області.

На одному з засідань ОТИС професор кафедри історії російського права О. Я. Шпаков прочитав доповідь на тему «До історії секуляризації церковного майна у Новгороді за Івана III». Ця робота була відбиттям підготовки до видання книги «Історія секуляризації церковного майна у Новгороді за Івана III» (до 70 друкованих аркушів з 180 статистичними таблицями за рукописними матеріалами) [9, арк. 2]. У звітах 1920-х років О. Я. Шпаков повідомляв, що цю працю погодилась друкувати Російська академія наук, але ані в особовому фонді науковця, ані в архівосховищах України та Росії слідів цієї праці виявити не вдалося. На нашу думку, праця залишилась на стадії задумів.

Розвиток історико-мистецтвознавчих досліджень в НУ був зосереджений головним чином на кафедрі теорії та історії мистецтв історико-філологічного факультету. Після років (1870–1888 рр.) плідного викладання на цій кафедрі професора Н. П. Кондакова не менш тривалий час її займав О. А. Павловський:

від 1891 р. до своєї смерті у 1913 р. Він викладав історію мистецтва також на вищих жіночих курсах, рисувальній школі та театральних курсах, завідував музеєм витончених мистецтв при НУ. Одним з тих, на кого професор справив великий вплив, був видатний археолог Б. В. Фармаковський.

Професор використовував під час лекцій проєкційний апарат («чарівний ліхтар», фантаскоп) – попередник кіноапарату. Він влаштував при кафедрі фотографічну лабораторію, де В. О. Калашніков під його керівництвом виготовив 3000 діапозитивів. Увага О. А. Павловського до візуалізації відбилася у його масштабних проєктах видання атласів з історії мистецтва. На початку ХХ ст. професор видав атлас з історії стародавнього мистецтва, до якого були включені зображення знаменитих архітектурних споруд. Праця була схвально зустрінута Н. П. Кондаковим та Б. В. Фармаковським.

В останні роки життя О. А. Павловський працював над ілюстрованим курсом з історії середньовічного мистецтва, який був виданий на правах рукопису вже після його смерті, але без ілюстрацій. Папка з ілюстраціями зберігається у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова. Так і не був виданий ілюстрований атлас з історії візантійського мистецтва, про який згадав Б. В. Варнеке у некролозі О. А. Павловському як про майже готовий до друку проєкт [13, с. 130]. Це видання добре зберіглося до нашого часу у фондах Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова в окремій папці. Воно уявляє з себе теку з картонними аркушами з щільно розміщеними ілюстраціями пам'яток візантійського мистецтва. Як і у випадку з аналогічними аркушами з історії середньовічного мистецтва Західної Європи, кожна ілюстрація пронумерована. Але скласти показник О. А. Павловський не встиг.

Поглиблення процесу інституціоналізації історичних досліджень викликало колективні проєкти, які б сприяли ідентифікації наукових шкіл, закріплення традицій одеської історіографії. Однією з найважливіших сторінок розвитку фундаментальної історичної науки в Одесі наприкінці ХІХ ст. була діяльність професора кафедри загальної історії Федора Івановича Успенського. Незважаючи на свій від'їзд у 1895 р. до Стамбулу, де він очолив Російський археологічний інститут, історик не втратив зв'язків з одеськими учнями та колегами, залучивши низку з них до діяльності ввіреної йому інституції. Апогеєм цих зв'язків стала перша половина 1910-х років. У 1911 р. наукова громадськість достатньо широко відзначила 40-річчя науково-педагогічної діяльності Ф. І. Успенського. На початку листопада 1911 р. в Одесі відбулося урочисте засідання Історико-філологічного товариства при НУ.

Вченого привітали листами та телеграмами Історико-філологічне товариство, історико-філологічний факультет НУ, ОТІС, Публічна бібліотека. Учасники засідання, яких у газетному повідомленні було названо групою учнів ювіляра, надіслали Ф. І. Успенському телеграму такого змісту: «Зберігаючи вдячні спогади про Вас як про свого вчителя, надсилаємо до дня знаменного ювілею сердечні побажання здоров'я на багато років» [29]. Підписантами значились

Андреев, Вирлан, Гамов, Заборовський (Загоровський?), Попруженко, Рапопорт, Ступпа, Тарасовський. Серед цих постатей відзначимо наявність Антона Михайловича Гамова, викладача літератури, мови, історії одеських гімназій, батька великого фізика Георгія Гамова.

Одним з найбільших наукових спадкоємців, шанувальників та популяризаторів творчості Ф. І. Успенського, свого вчителя, був згаданий серед підписантів, відомий одеський історик та філолог, професор кафедри слов'янської філології НУ Михайло Георгійович Попруженко. Саме він взяв на себе місію головного упорядника великого збірника наукових творів на честь Ф.І. Успенського, що мав бути виданим до ювілею під егідою Історико-філологічного товариства при НУ як двадцять перший том періодичного видання цього товариства «Летописи» [21, с. 212]. Це було цілком закономірно, враховуючи провідну роль Ф. І. Успенського у заснуванні цього товариства, яке він деякий час очолював. Традиція видання таких збірників була поширеною у науковій практиці та комунікаціях в історичній науці Європи, зокрема її східної частини. ІФТ видало зібрання творів однієї з символічних постатей для одеських науковців-гуманитаріїв – славіста В. І. Григоровича.

Також було видано збірники на пошану інших покійних професорів НУ – О. І. Кірпічнікова та О. О. Кочубинського. Один з томів «Записок...» ОТІС видало на честь свого тривалий час голови, археолога-антикознавця Е. Р. фон Штерна, який залишав у той момент Одесу, повертаючись на роботу до своєї рідної Німеччини. Збірник творів В. І. Григоровича був зредагований М. Г. Попруженком, який супроводив тексти ґрунтовною вступною статтею та коментарями. До інших згаданих видань він теж мав безпосереднє відношення, передусім як секретар ОТІС. Натомість збірник на честь Ф. І. Успенського мав би бути першим виданням одеситів, присвяченим живому колезі, який вже тривалий час не мешкав в Одесі. За задумом, збірник на честь Ф. І. Успенського мав мати аналогічні риси зі збірником на честь Е. Р. фон Штерна, в якому взяло участь широке коло поза одеських, масштабних, науковців з інших центрів Російської імперії, зокрема академіків Санкт-Петербурзької АН.

Проте, у звіті за 1913 р. голова товариства професор НУ С. Г. Вілінський зазначив, що видання затримується до березня 1914 р. з огляду на велику кількість статей, що надійшла до редакції [22, с. 323]. Надію на позитивний результат давала субсидія від Міністерства освіти, яку товариство отримало у розмірі 500 рублів. Але у 1914 р. видання анонсувалося вже на 1915 р. У звіті за 1916 р. товариство повідомляло, що запланований 21 том буде коштувати так само як і вже виданий 25-тий, тобто 1500 та більше рублів. Спеціально зазначалося, що «за мотивами, які викликали рішення надрукувати цей збірник, йому вже давно пора б було побачити світ, але видання його цілковито б спустошило касу товариства і тому доводиться затримати його до більш сприятливого часу» [7, арк. 129].

Через воєнні та революційні умови, на жаль, видання так і не побачило світ, як і анонсована збірка на честь 25-річчя товариства та 26-тий том «Летописи» (зі звітів відомо, що у цей том мали увійти праці О. В. Ристенка, П. М. Біцилли та С. Г. Вілінського).

Нам вдалося частково реконструювати зміст збірника на честь Ф. І. Успенського, тобто виявити низку статей, що не лише були заплановані як частина тому, але й були видані ІФТ НУ як окремі відбитки, за поширеною у таких випадках практикою. Частина статей була надрукована в інших виданнях, передусім «Записках...» ОТІС.

Передусім йдеться про статтю М. Г. Попруженка про Ф. І. Успенського, яка, напевно ж мала, відкривати том. 3 листопада 1911 р. М. Г. Попруженко прочитав на засіданні Історико-філологічного товариства при НУ доповідь на тему «Огляд наукової діяльності Ф. І. Успенського та значення її в історії російської науки» [21, с. 210]. На основі цієї промови була видана окрема понад 40-сторінкова відбитка статті М. Г. Попруженка, щоправда, під менш виразною назвою [26]. Як свідчать листи Ф. І. Успенського до М. Г. Попруженка, візантиніст жваво цікавився справою видання тому, надіслав свої фотопортрети, рекомендував кому саме зі своїх одеських учнів слід надіслати брошуру М. Г. Попруженка, давав поради щодо корегування реєстру його праць, що навів автор [2; 3].

Таким чином, значення нарису М. Г. Попруженка було не лише в тому, що це була перша об'ємна біографія Ф. І. Успенського, але й в тому, що це був авторизований текст самим його героєм. М. Г. Попруженко згадував про педагогічні досягнення Ф. І. Успенського, хоча згадані вище листи до нього самого метра, свідчать про те, що він досить іронічно сприймав поняття учень. В одному з листів це поняття він взяв у лапки, адже учні, які висловили йому свою повагу та наділили себе цим статусом лише на підставі того, що вони слухали в університеті його курси, сприймалися ним як умовні [2, арк. 29]. Натомість в іншому листі це слово він використав без лапок, адже йшлося про учнів у вузькому розумінні цього поняття, тобто осіб, що науково співпрацювали з професором зі спільною тематики [3, арк. 42].

З одного з листів Ф. І. Успенського випливає, що до ювілейного збірника він надіслав М. Г. Попруженку свою статтю про початкове давньоруське літописання, яка була видана зрештою у 32 томі «Записок...» ОТІС [3, арк. 49]. В цей час в Одесу вже повернувся Ф. І. Успенський та була евакуйована зі Стамбулу до Одеси частина майна Російського археологічного інституту.

Окрім статей М. Г. Попруженка та Ф. І. Успенського до тому мали бути включені, зрештою, надруковані окремо статті професора кафедри загальної історії НУ В. Е. Крусмана; колишнього викладача НУ, а на той час киянина П. М. Ардашева про один з історіографічних аспектів вивчення Французької революції; найближчого співробітника Ф. І. Успенського у Стамбулі, члена ІФТ НУ Б. А. Панченка про один з аспектів історії Візантії [12; 16; 24].

Кожна установа та товариство традиційно багато уваги приділяло організації своїх ювілеїв та намагалося супроводити його виданням ювілейної історичної праці. Кінець XIX – початок XX ст. до того ж позначився зростанням кількості ювілейних праць окремих міст, зокрема Одеси. Перша історія НУ, як відомо, належить видатному історику О. І. Маркевичу. Хоч і не позбавлена недоліків вона, на нашу думку, наближалась до позитивістського ідеалу наукової праці, тим більше враховуючи справді титанічні зусилля О. І. Маркевича, що могло вплинути і на стан його здоров'я.

На початку 1910-х рр., задовго до 50-річчя НУ, що мало бути широко відзначене у 1915 р., професорська корпорація НУ вирішила продовжити проєкт О. І. Маркевича. 28 січня 1912 р. обрана Радою НУ комісія для попереднього розгляду питання про ювілейні заходи на честь 50-річчя НУ 1 травня 1915 р. на чолі з деканом історико-філологічного факультету О. А. Павловським вирішила доручити одному з професорів НУ (цікаво, що не було вказано його спеціальності) написання історії НУ [4, арк. 13]. При чому цей професор сам мав визначитися з тим, чи має бути ця праця історією НУ за 50 років, чи продовженням праці О. І. Маркевича. Таким чином, незважаючи на сумнівність продуктивності одноосібного проєкту ще більшої обсягом праці, був продовжений саме такий, на нашу думку, архаїчний підхід. Головне питання полягало в тому, чи знайдеться серед професорів НУ такий другий титан як О. І. Маркевич.

Втім, у квітні 1913 р. Рада НУ вирішила, що історії окремих факультетів, біографії професорів для словника, мають писати представники від цих факультетів [4, арк. 20]. У травні 1913 р. факультети визначили шляхом обрання осіб, які мали писати історію цих факультетів та біографії викладачів: М. Г. Попруженка – історико-філологічного, О. К. Медведєва (у вересні замість нього – В. П. Філатова) – медичного, І. Ю. Тимченко – фізико-математичного, О. Я. Шпакова – юридичного.

30 травня 1913 р. на засіданні Ради НУ для складання загальної історії НУ був обраний професор кафедри історії церкви О. П. Доброклонський, який випередив свого конкурента І. А. Линниченка (результати: за О. П. Доброклонського – 28 голосів, за І. А. Линниченка – 16). Він же був призначений відповідальним редактором. У вересні 1913 р. редакційна комісія за головуванням О. П. Доброклонського вирішила, що історія НУ має бути написана за 25 останніх років з передмовою, що з'ясує історичну перспективу для цього періоду життя університету. Біографічні словники професорів мали бути складені за усі 50 років, при чому біографії О. І. Маркевича мали бути доповнені. Історії факультетів мали бути видані окремими книгами. Разом з книгою про історію та словниками це мало вписатися у суму чотири тисячі рублів. Ректор мав звернутися до попечителя Одеської навчальної округи у справі сприяння збиранню відомостей про вихованців університету [5, арк. 154, 168, 264, 290].

Втім, вже у жовтні 1913 р. комісія звернулася з проханням до І. А. Линниченка долучитися до справи написання історії, на що він погодився і попро-

сив з цією метою відрядити його до Петербургу, Москви, Миколаєва та Херсону з метою дослідження в архівах. 2 травня 1915 р. Рада схвалила подання юридичного факультету про утворення факультетської комісії у складі голови професора К. М. Смірнова та професорів О. Я. Шпакова, О. С. Мулюкіна, П. О. Михайлова, П. Є. Казанського, Е. Я. Неміровського з метою упорядкування юридичного факультету та загальноуніверситетського архівів та виявлення у них потрібних матеріалів з історії юрфаку у контексті укладання історії НУ. Упорядковувати здобутий матеріал мали К. М. Смірнов та його колега, професор кафедри історії філософії права К. О. Кузнецов [6, арк. 89]. Таким чином, проєкт еволюціонував від особистого до колективного, що було значним прогресом, що мав забезпечити успіх.

Фактично видавничим архівом цього проєкту є частина особового архіву О. П. Доброклонського, що зберігається під номером 157 в Державному архіві Одеської області. Тут представлені цінні автобіографії та біографії низки професорів НУ, статистичні зведення. Проте, усі ці справи свідчать, що проєкт навряд чи встиг просунути далі ніж підготовча стадія. Завадила війна, революції. Невелику публіцистичну статтю М. Г. Попруженка до ювілею НУ в «Историческом вестнике» у 1915 р. аж ніяк не можна вважати хоча б якимось відображенням масштабного проєкту історії НУ. Показово, що він жодним словом не згадав про цей проєкт.

Бували випадки, коли нереалізована, незавершена, творча спадщина померлих істориків все ж таки завдяки їх родичам та колегам ставала надбанням нащадків. Передусім йдеться про видання другого тому праць професора Пилипа Карловича Бруна його сином Людвигом у 1880 р. Втім, фактично твір був готовий повністю на момент смерті автора і Л. П. Бруну слід було просто дещо упорядкувати видання. Низка цінних наукових рукописів залишилося після трагічної загибелі одеського історика, викладача гімназій та училищ Петра Осиповича Юрченка. Після його смерті, нині широковідому в колі відповідних спеціалістів, статтю про біографію абата Ніколя та перший етап історії Рішельєвського ліцею видав з власними доповненнями та коригуваннями професор НУ В. О. Яковлєв [30]. У 1903 р. професор НУ С. І. Іловайський погодився написати першу історію Російського товариства пароплавства та торгівлі. Після раптової смерті чоловіка, його вдова К. С. Іловайська завершила роботу та передала її до РОПІТ, що й видало книгу [11].

Отже, причина нереалізованості низки творчих видавничих проєктів одеських істориків наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. полягала у різних площинах. Іноді це відображало особливості життєвого ритму істориків, зниження темпів їх інтелектуальної праці, передусім внаслідок педагогічної завантаженості, проблем зі здоров'ям. Часто йшлося про матеріальні причини, що переслідували істориків на усіх етапах історії аж до сьогодні і часто-густо штовхають їх в «обійми» офіціозу. Специфічною обставиною була обмеженість тогочасних істориків щодо механізмів дистанційної праці, їх ментальна неготовність до

реалізації спільних проєктів на відстані один від одного. Загалом, по-перше, історія нереалізованих видавничих проєктів майже завжди відображає особливості загального доробку вчених, по-друге, дозволяє глибше зануритися в особливості інтелектуального механізму, по-третє, демонструє взаємозв'язок соціальних, політичних, економічних, наукових, психоемоційних чинників, по-четверте, показує переваги та недоліки колективних проєктів, по-п'яте, розширяє наше уявлення про бібліометричні показники на просопографічному та особистісному рівнях. Виявлення занедбаних рукописів, археографічне видання найбільш актуальних з них є перспективним напрямом подальших історіографічних, книгознавчих та бібліографічних студій.

Список використаних джерел та літератури

1. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Ф. 77. – Оп. 4. – Спр. 280.
2. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 159. – Оп. 1. – Спр. 38.
3. ДАОО. – Ф. 159. – Оп. 1. – Спр. 40.
4. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 4 (1911 р.).
5. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 7 (1913 р.).
6. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 11. – Спр. 7 (1915 р.).
7. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 19. – Спр. 705.
8. Отдел рукописей Института русской литературы (Пушкинский Дом). – Ф. 166. – Оп. 3. – Д. 630.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 8756.
10. Автобіографічні джерела Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1918–1933) Всеукраїнської академії наук / підгот. до вид. док., упоряд., текстологія, наук. розд., комент., дод. С. М. Ляшко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол. В. І. Попик. – Київ, 2018. – 532 с.
11. *Андрєєв В.* «Дмитро М. Бантиш-Каменський і його “Історія Малої Росії”» Д. І. Дорошенка / В. Андрєєв // *Нова парадигма*. – 1997. – Вип. 5. – С. 70–74.
12. *Ардашев П. Н.* Французская революция в изложении римских историков / П. Н. Ардашев. – Одесса : Эконом. тип., 1914. – [2], 6 с.
13. *Варнеке Б. В.* Памяти А. А. Павловского / Б. В. Варнеке // *Зап. Одес. о-ва истории и древностей*. – Одесса, 1913. – Т. 31. – С. 122–131.
14. *Иловайский С. И.* Исторический очерк пятидесятилетия Русского общества пароходства и торговли / С. И. Иловайский. – Одесса : тип. Акц. Южнорус. о-ва печ. дела, 1907. – 359 с.
15. *Конюшенко Ю. А.* Историко-філологічне товариство при Новоросійському університеті (1888–1923) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. А. Конюшенко. – Харків, 2011. – 246 с.
16. *Крусман В. Э.* К анализу Fr. Petrarcae Ep. Fam., III, I / В. Э. Крусман. – Одесса : Эконом. тип., 1914. – [2], 13 с.
17. *Линниченко И.* Архивы в Галиции / И. Линниченко. – Киев, 1888. – 80 с.
18. *Маркевич А. И.* Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета : историческая записка / А. И. Маркевич. Академические списки. – Одесса : Эконом. тип. 1890. – 734 с.
19. *Маркевич А. И.* Петр Осипович Юрченко / А. И. Маркевич // *Зап. Одес. о-ва истории и древностей*. – Одесса, 1889. – Т. 15. – С. 879–884.
20. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / голов. ред. І. М. Коваль ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : ОНУ, 2015. – 964 с.
21. Отчет о состоянии и деятельности императорского Новороссиского университета за 1911. – Одесса, 1912. – 248 с.
22. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1913 г. – Одесса, 1914. – 385 с.
23. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Новороссийского университета за 1915 г. – Одесса, 1916. – 439 с.
24. *Панченко Б. А.* Латинский Константинополь и папа Иннокентий III : [Отрывок из очерка визант. истории 13–15 в.] / Б. А. Панченко. – Одесса : Эконом. тип., 1914. – [2], 60 с.

25. Папакіна Т. П. З історії втрачених видань Всеукраїнської Академії наук: збірник «Полуднева Україна» / Т. П. Папакіна // Архіви України. – 2001. – № 6 (248). – С. 24–32.
26. Попруженко М. Г. Сорокалетие ученой деятельности академика Феодора Ивановича Успенского (Речь, сказ. в заседании Ист.-филол. о-ва при Новорос. ун-те в день юбилея, 3 нояб. 1911 г.) / М. Г. Попруженко. – Одесса : Эконом. тип., 1912. – [2], 41 с.
27. Ульяновський В. І. Невидані 25-й том і покажчик «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца» / В. І. Ульяновський // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1991. – Т. 222 : Пр. іст.-філол. секції. – С. 370–374.
28. Успенский Ф. И. Первые страницы Русской летописи и византийские переходные сказания / Ф. И. Успенский // Зап. Одес. о-ва истории и древностей. – Одесса, 1915. – Т. 32. – С. 199–228.
29. Чествование 40-летия ученой деятельности академика Ф. И. Успенского // Одес. листок. – 1911. – 4 нояб.
30. Юрченко П. О. Аббат Николь и первые годы Ришельевского лицея / П. О. Юрченко, В. А. Яковлев // Ришельевский лицей и Императорский Новороссийский университет. – Одесса, 1891. – Ч. 1. – С. 1–70.

References

- [1]. Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovoї biblioteki im. V. Stefanyka [Department of Manuscripts of the Lviv Scientific Library named after V. Stefanyk]. F. 77. Op. 4. Spr. 280.
- [2]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odessa region]. F. 159. Op. 1. Spr. 38.
- [3]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odessa region]. F. 159. Op. 1. Spr. 40.
- [4]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odessa region]. F. 45. Op. 11. Spr. 4 (1911 r.).
- [5]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odessa region]. F. 45. Op. 11. Spr. 7 (1913 r.).
- [6]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odessa region]. F. 45. Op. 11. Spr. 7 (1915 r.).
- [7]. Derzharkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odessa region]. F. 45. Op. 19. Spr. 705.
- [8]. Otdel rukopyssei Ynstytuta russkoi lyteratury (Pushkynskiy Dom) [Manuscripts Department of the Institute of Russian Literature]. F. 166. Op. 3. D. 630.
- [9]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. F. 166. Op. 12. Spr. 8756.
- [10]. *Avtobiohrafichni dzherela Postiinoi komisii dlia skladannia Biohrafichnoho slovnyka diiachiv Ukrainy (1918–1933) Vseukrainskoi akademii nauk [Autobiographical sources of the Standing Committee for the compilation of the Biographical Dictionary of Ukrainian figures (1918–1933) of the All-Ukrainian Academy of Sciences]*. Kyiv, 2018, 532 p.
- [11]. Ardieiev V. «Dmytro M. Bantysh-Kamenskyi i yoho «Ystoriia Maloi Rossiyi»» D. I. Doroshenka [«Dmitry M. Bantysh-Kamensky and his «History of Little Russia»]. *Nova paradyhma [New paradigm]*. 1997, Iss. 5, pp. 70–74.
- [12]. Ardashev P. N. *Frantsuzskaia revoliutsiia v yzlozheny rymskykh ystorykov [The French Revolution in the exposition of Roman historians]*. Odessa, 1914. [2], 6 p.
- [13]. Varneke B. V. Pamiaty A. A. Pavlovskoho [In memory of A. A. Pavlovsky]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii y drevnostei [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*. 1913, Vol. 31, pp. 122–131.
- [14]. Ylovaiskyi S. Y. *Ystorycheskyi ocherk piatydesiatyetya Russkoho obshchestva parokhodstva y torhovly [Historical essay of the fiftieth anniversary of the Russian Society of Shipping and Trade]*. Odessa, 1907, 359 p.
- [15]. Koniushenko Yu. A. *Istoryko-filolohichne tovarystvo pry Novorossiiskomu universyteti (1888–1923) [Historical and Philological Society at Novorossiysk University (1888–1923)]*. Kharkiv, 2011, 246 p.
- [16]. Krusman V. E. *K analyzu Fr. Petrarcae Ep. Fam. III, I [To the analysis of Fr. Petrarcae Ep. Fam., III, I]*. Odessa, 1914, [2], 13 p.
- [17]. Lynnychenko Y. *Arkhyvy v Halytsyy [Archives in Galicia]*. Kyiv, 1888, 80 p.
- [18]. Markevych A. Y. *Dvadsatypiatyetye Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta: Ystorycheskaia zapyska y akademycheskye spysky [Twenty-fifth anniversary of the Imperial Novorossiysk University: Historical note and academic lists.]*. Odessa, 1890, 734 p.
- [19]. Markevych A. Y. Petr Osypovych Yurchenko [Peter Osypovych Yurchenko]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii y drevnostei [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]*. 1889, Vol. 15, pp. 879–884.
- [20]. *Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Istoriia ta suchasnist (1865–2015) [I. I. Mechnikov Odesa National University. History and modernity (1865–2015)]*. Odessa, 2015, 964 p.
- [21]. *Otchet o sostoianny y deiatelnosti ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta za 1911 [Report on the state and activities of the Imperial Novorossiysk University for 1911]*. Odessa, 1912, 248 p.

- [22]. *Otchet o sostoiannyi y deiatelnosti Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta za 1913 god* [Report on the state and activities of the Imperial Novorossiysk University for 1913]. Odessa, 1914, 385 p.
- [23]. *Otchet o sostoiannyi y deiatelnosti Ymperatorskoho Novorossyiskoho unyversyteta za 1915 god* [Report on the state and activities of the Imperial Novorossiysk University for 1915]. Odessa, 1916, 439 p.
- [24]. Panchenko B. A. *Latynskiy Konstantynopol y papa Ynnokentyi III : Otryvok iz ocherka vyzant. istorii 13-15 v.* [Latin Constantinople and Pope Innocent III: Excerpt from an essay Byzantine. history of 13-15 centuries]. Odessa, 1914, [2], 60 p.
- [25]. Papakina T. P. Z istorii vtrachenykh vydan Vseukrainskoi Akademii nauk: zbirnyk «Poludneva Ukraina» [From the history of lost publications of the All-Ukrainian Academy of Sciences: a collection of «Southern Ukraine»]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine]. 2001, no 6 (248), pp. 24–32.
- [26]. Popruzhenko M. H. *Sorokaletye uchenoi deiatelnosti akademika Feodora Ivanovycha Uspenskoho: (Rech, skaz. v zasedannyi Yst.-fyloł. o-va pry Novoros. un-te v den yubyleia, 3 noiab. 1911 h.)* [Forty years of academic activity of Academician Feodor Ivanovich Uspensky]. Odessa, 1912, [2], 41 p.
- [27]. Ulianovskiy V. I. Nevydani 25-i tom i pokazhchyk «Chtenyi v Ystorycheskom obshchestve Nestora-letopystsa» [Unpublished 25th volume and index «Read in the Historical Society of Nestor the Chronicler»]. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka* [Notes of the Scientific Society of Shevchenko]. 1991, Vol. 222 : Pratsi istoryko-filosofskoi sektsii, pp. 370–374.
- [28]. Uspenskiy F. Y. Pervye stranitsy Russkoi letopysi i vyzantyskiye perekhoznye skazaniya [The first pages of the Russian chronicle and Byzantine transitional legends]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii y drevnostei* [Notes of the Odessa Society of History and Antiquities]. 1915, Vol. 32, pp. 199–228.
- [29]. Chestvovanye 40-letyia uchenoi deiatelnosti akademika F. Y. Uspenskoho [Celebration of the 40th anniversary of the scientific activity of Academician F.I. Uspensky]. *Odesskiy lystok* [Odessa paper]. 1911, 4 noiabria.
- [30]. Yurchenko P. O., Yakovlev V. A. Abbat Nykol y pervyye hodyy Ryshelevskoho lytseia [Abbot Nicole and the first years of the Richelieu Lyceum]. *Ryshelevskiy lytsei i imperatorskiy Novorossyiskiy unyversytet* [Richelieu Lyceum and Imperial Novorossiysk University]. Odessa, 1891, Pt. 1, pp. 1–70.

Надійшла 27.09.2020 р.

Музычко А. Е.,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры истории Украины

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Елисаветинская, 12, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

НЕРЕАЛИЗОВАННЫЕ ИЗДАТЕЛЬСКИЕ ПРОЕКТЫ ОДЕССКИХ ИСТОРИКОВ КАК ЯВЛЕНИЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX В.

Целью этой статьи является реконструкция ряда научно-издательских проектов одесских историков конца XIX – начала XX вв., которые в полной мере так и не были завершены. Комплексно проблема в историографии не рассматривалась, хотя в нескольких публикациях упомянуто об отдельных аспектах. Нами использована широкая база источников, прежде всего, нарративных, то есть имеющиеся тексты историков. Вспомогательными были для нас акты, эпистолярные, газетные источники. Часть из этих источников является архивными.

Один из первых известных нам совместных издательских проектов двух одесских ученых приходится на начальный период существования Новороссийского университета. Профессоры кафедры канонического права А. С. Павлова и

истории русского права Ф. И. Леонтович работали над подготовкой сборника важнейших памятников древнерусского права. Но проект не был реализован в связи с переездом А. С. Павлова в Москву. Профессор кафедры русской истории И. А. Линниченко длительное время лелеял планы издания актовых источников средневековой истории Западной Украины. В зародыше остался проект профессора кафедры истории русского права А. Я. Шпакова «История секуляризации церковного имущества в Новгороде при Иване III». На стадии готовности находился проект издания иллюстрированного атласа по истории средневекового и византийского искусства профессора кафедры теории и истории искусств историко-филологического факультета А. А. Павловского.

Углубление процесса институционализации исторических исследований вызвало коллективные проекты, которые способствовали идентификации научных школ, закреплению традиций одесской историографии. В 1911–1914 гг. группа профессоров работала над изданием большого сборника научных трудов в честь юбилея Ф. И. Успенского. Сборник должен был быть издан как двадцать первый том периодического издания Историко-филологического общества при Новороссийском университете. В начале 1910-х годов профессора работали над проектом издания большого труда по истории Новороссийского университета к пятидесятилетию заведения. Фактически издательским архивом этого проекта является часть архивного личного фонда А. П. Доброклонского, который хранится под номером 157 в Государственном архиве Одесской области. Здесь представлены ценные автобиографии и биографии ряда профессоров, статистические сводки. Однако, все эти дела свидетельствуют, что проект вряд ли успел продвинуться дальше чем подготовительная стадия. Помешала война, революции.

Бывали случаи, когда творческое наследие умерших историков все же благодаря их родственникам и коллегам становилась достоянием потомков. Так были изданы труды П. К. Бруна, П. А. Юрченко, С. И. Иловайского.

Итак, причина нереализованности ряда творческих издательских проектов одесских историков в конце XIX – начале XX вв. заключалась в разных плоскостях. Иногда это отражало особенности жизненного ритма историков, снижение темпов их интеллектуального труда, прежде всего вследствие педагогической загруженности, проблем со здоровьем. Часто говорилось о материальных причинах, которые преследовали историков на всех этапах вплоть до сегодняшнего дня. Специфическим обстоятельством была ограниченность тогдашних историков относительно механизмов дистанционного труда, их ментальная неготовность к реализации совместных проектов на расстоянии друг от друга. В общем, во-первых, история нереализованных издательских проектов почти всегда отражает особенности общего наследия ученых, во-вторых, позволяет глубже погрузиться в особенности интеллектуального механизма, в-третьих, демонстрирует взаимосвязь социальных, политических, экономических, научных, психоэмоциональных факторов в-четвертых, показывает преимущества и недостатки коллективных проектов, в-пятых, расширяет наше представление о библиометрических показателях на просопографическом и личностном уровнях. Выявление рукописей, издание наиболее актуальных из них является перспективным направлением дальнейших историографических, книговедческих и библиографических исследований.

Ключевые слова: историки, издание, историческая наука, Одесса, историография

Muzychko O.,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.)
Docent of the Department of History of Ukraine
Odessa I. I. Mechnikov National University,
12 Elisavetinska St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (0482) 723 58 42
e-mail: sandro06@ukr.net

**UNREALIZED PUBLISHING PROJECTS OF ODESSA
HISTORIANS AS A FACT OF THE HISTORIOGRAPHIC
PROCESS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY.**

Summary

The purpose of this article is to reconstruct a number of scientific publishing projects of Odessa historians of the late 19th – early 20th centuries, which were never fully completed. The problem was not considered comprehensively in historiography, although several publications mention certain aspects. We have used a wide base of sources, primarily narrative, that is, the available texts of historians. Auxiliary were for us act, epistolary, newspaper sources. Some of these sources are archived. One of the first joint publishing projects of two Odesa scientists known to us falls on the initial period of the existence of Novorossiysk University. Professors of the department of canon law O. S. Pavlov and the history of Russian law F. I. Leontovych worked on the preparation of a collection of the most important monuments of Old Russian law. But the project was not implemented due to the move of O.S. Pavlov to Moscow. For a long time, Professor of the Department of Russian History I. A. Lynnychenko cherished plans to publish documentary sources of the medieval history of Western Ukraine. The project of the professor of the Department of History of Russian Law A. Ya. Shpakov “History of the secularization of church property in Novgorod under Ivan III” remained in its infancy. At the best stage of readiness was the project of publishing an illustrated atlas on the history of medieval and Byzantine art by the professor of the Department of Theory and History of Arts of the Faculty of History and Philology. O.A. Pavlovsky. The deepening of the process of institutionalization of historical research caused collective projects that contributed to the identification of scientific schools, consolidation of the traditions of Odesa historiography. In 1911–1914, a group of professors worked on the publication of a large collection of scientific papers in honor of the anniversary of F. I. Uspensky. The collection was to be published as the twenty-first volume of the periodical of the Historical and Philological Society at Novorossiysk University. In the early 1910s, the professors worked on a project to publish a large work on the history of Novorossiysk University for the fiftieth anniversary of the institution. In fact, the publishing archive of this project is a part of O. P. Dobroklonsky, which is stored at number 157 in the State Archives of the Odessa region. Here are presented valuable autobiographies and biographies of a number of professors, statistical summaries. However, all these cases indicate that the project hardly managed to move further than the preparatory stage. War, revolution prevented. There have been cases when the creative heritage of deceased historians, thanks to their relatives and colleagues, became the property of descendants. This is how the works of P. K. Bruna, P. O. Yurchenko, S. I. Ilovaisky. So, the reason for the failure to implement a

number of creative publishing projects of Odessa historians in the late XIX – early XX century was in different planes. Sometimes this reflected the peculiarities of the life rhythm of historians, a decrease in the pace of their intellectual work, primarily due to pedagogical workload, health problems. It was often said about the material reasons that haunted historians at all stages of history up to the present day. A specific circumstance was the limitations of the then historians regarding the mechanisms of remote labor, their mental unpreparedness for the implementation of joint projects at a distance from each other. In general, firstly, the history of unrealized publishing projects almost always reflects the features of the common heritage of scientists; secondly, it allows one to dive deeper into the features of the intellectual mechanism; thirdly, it demonstrates the interconnection of social, political, economic, scientific, psycho-emotional factors; and fourthly, shows the advantages and disadvantages of collective projects, fifthly, expands our understanding of bibliometric indicators at the prosopographic and personal levels. Revealing of manuscripts, archaeographic publication of the most relevant of them is a promising direction for further historiographic, bibliological and bibliographic research.

Keywords: historians, publication, historical science, Odessa, historiography